

شکل‌گیری برنامه حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان در معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری

گفت‌وگو با دکتر سیدمحمد صاحبکار

دکتر سیدمحمد صاحبکار خراسانی دانش‌آموخته دانشگاه صنعتی شریف و دانشگاه تربیت مدرس، مدیر شرکت‌های دانش‌بنیان معاونت فناوری ریاست جمهوری است. او از پایه‌گذاران مفهوم شرکت‌های دانش‌بنیان و قانون مربوط به آن است که در حمایت از سیاست‌های بنیادی توسعه فناوری در کشور شکل گرفت. از ایشان درباره این مفهوم و ضرورت تشکیل این شرکت‌ها پرسیدیم.

دوره اتفاق افتاد. مثلاً ما راهکارهایی را پیدا کردیم، روش‌هایی را، اصطلاحاً یک Know how، و مهارتی را. تجربیات خیلی موفقی بود. در آن زمان مجموعه‌هایی بودند که کارشان این بود که بگردند و فناوری را پیدا کنند و به داخل کشور بیاورند. مجموعه دفتر همکاری‌های فناوری آن زمان و بعد از جنگ هم از این تجربه استفاده کردند و در دولت سازندگی مفهوم فناوری و انتقال فناوری را در فضای کشور مطرح کردند.

از طرفی، ما سازمانی به نام پژوهش‌های علمی و صنعتی کشور داشتیم. تشکیل این سازمان مصوبه شورای انقلاب بود. سازمان زحمات فراوانی کشیده بود برای اینکه طرح‌های نیمه‌صنعتی را بیاورند و راه‌اندازی کنند و کارگاه‌هایی را در اختیار عده‌ای قرار بدهند که کار کنند.

تجربه دیگر هم تجربه جهاد دانشگاهی بود و جهاد دانشگاهی هم با رویکردی جهادی، بعد از انقلاب فرهنگی به وجود آمد و در طول جنگ هم کارهایی کرده بود. جهاد دانشگاهی بیشتر تحقیقات کاربردی را مد نظر داشت. به‌مرور هم آموزش عالی داشت توسعه پیدا می‌کرد و تعداد دانشجویها زیاد شده بود. در مجموعه وزارت آموزش عالی استادان پروژه‌هایی را، خصوصاً در حوزه صنعت، انجام می‌دادند.

■ تجارب کاری شما طی دو دهه اخیر با مسئله سیاست‌گذاری توسعه فناوری در کشور گره خورده است، به همین علت قصد داریم چگونگی تشکیل معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری و سیاست‌های توسعه فناوری در این بخش را از زبان شما بشنویم. اساساً اندیشه تشکیل شرکت‌های دانش‌بنیان چگونه شکل گرفت و در حوزه سیاست‌گذاری مطرح شد؟ چگونه بعد از آن تصمیم گرفته شد که نهادهای خاصی برای حمایت از این شرکت‌ها طراحی شوند؟

فکر توسعه صنعت و فناوری در کشور به قبل از انقلاب بازمی‌گردد. در آن دوره، با توجه به مشکلاتی که اصلاحات ارزی در بخش کشاورزی به وجود آورده بود، دولت به توسعه صنعت اقدام کرد. ذوب آهن را آورد، ماشین‌سازی را در تبریز و اراک توسعه داد.

بعد از انقلاب، برخی از این صنایع ملی بودند و برخی هم ملی یا بعضی‌ها هم مصادره شدند. در این دوره ما وزارت صنایع سنگین داشتیم. تلاش‌هایی هم در زمینه ماشین‌سازی و فولاد انجام شده بود. در زمان جنگ، به علت محدودیت‌هایی که بود و کشور باید از خودش دفاع می‌کرد، در حوزه‌های مهندسی جنگ و صنایع موشکی یا نظامی عده‌ای جمع شدند و اقداماتی کردند. شاید اولین تلاش‌های جدی در ایران برای دستیابی به فناوری در این

آقای واعظزاده که بودجه خوبی هم در اختیار داشت به دنبال طرح جدیدی بود. با توجه به اینکه دانشگاه‌ها زیر نظر وزارت علوم مدیریت می‌شدند، آقای واعظزاده به این نتیجه رسید که باید از یک سری شرکت‌های دانش‌بنیان نوپا با یک برنامه‌ریزی حمایت شود.

■ منظور از شرکت‌های دانش‌بنیان چیست؟

ما دو نوع نگاه داریم، سازمان‌های دانش‌محور که از دل ادبیات مدیریت دانش بیرون می‌آید و دیگری^۱ TBF که روی فناوری‌های نو کار می‌کنند. کلمه دانش‌بنیان که ما به کار می‌بریم ترجمه فناوری‌بنیان است. همه کشورها برای TBF‌های خودشان برنامه دارند و جمهوری اسلامی هم برنامه دارد.

بعد از آن، جلساتی تشکیل شد و مسائل این شرکت‌ها بررسی شد و در نهایت، این اطلاعات را جمع‌آوری کردند و ویرایش اول لایحه حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان تهیه شد. لایحه که به مجلس رفت با مخالفت جدی وزارت علوم، که خود را مطابق قانون متصدی فناوری می‌دانست، و مجلس قرار گرفت که بیشتر تمایل داشت با وزارت کار همکاری کند تا معاونت رئیس‌جمهور. لذا لایحه در کمیسیون تغییر داده شد و به نام وزارت علوم نوشته شد و نامی از معاونت علمی و فناوری رئیس‌جمهور در آن نیامد. اختلاف با کمیسیون موجب شد لایحه از مجلس پس گرفته شود. در نهایت، بخش‌های مختلف تعامل کردند و تصمیم گرفته شد که قانون تصویب شود و در آیین‌نامه اجرایی تقسیم وظایف شود و کارها پیش برود.

■ معاونت چگونه متصدی فناوری نو شد در حالی که در قانون اسمی از معاونت نیامده است؟

برای این کار آیین‌نامه‌ای اجرایی در دولت نوشتیم که وظایف را به معاونت منتقل می‌کرد. خود رئیس‌جمهور هم نظرش بر این بود که این کار را معاونت علم و فناوری انجام دهد چراکه وزارت علوم با توجه به دل‌مشغولی‌هایی که دارد، مسئولیت‌هایشان زیاد است و نمی‌تواند این کار را انجام دهد. برای اینکه بتوانیم این کار را انجام دهیم مرحله‌به‌مرحله پیش رفتیم. در جایی که کسی ما را به رسمیت نمی‌شناخت خیلی کارها کردیم تا شایستگی ایجاد کردیم و به واسطه این شایستگی مشروعیت ایجاد کردیم و قدم‌به‌قدم این مشروعیت را تقویت کردیم.

در آیین‌نامه اجرایی، کارگروهی را درست کردیم به نام کارگروه ارزیابی شرکت‌های دانش‌بنیان که در این کارگروه شرکت دانش‌بنیان تعریف شود. ریاست این کارگروه را آقای رئیس‌جمهور، به‌عنوان رئیس شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری، به معاونت سپرده است.

■ با این توضیح، رئیس‌جمهور معاونت را مسئول کرد و شما هم دبیر شدید؟

بله. دبیر کارگروه از زمان تشکیل تا حالا من بودم.

در کنار این چهار جریان غالب، که در فضای عمومی کشور فعالیت می‌کردند، جریان پنجمی هم بود که بچه‌های دفاعی بودند و در مجموعه وزارت دفاع کار می‌کردند. مجموعه وزارت دفاع، به‌علت اینکه درون‌گراتر بودند و کارهای مأموریتی خاصی را انجام می‌دادند، روی برخی از مسائل تمرکز جدی داشتند و به نتیجه هم رسیدند. مثل همین توان فناوری موشکی که کشور ما دارد و کشورهایی نظیر عربستان یا ترکیه ندارند.

■ این جریان‌ها چه تصویری از توسعه فناوری داشتند؟

در این جریان‌ها بحث‌هایی مطرح بود که وقتی صحبت از فناوری می‌کنیم منظور ما از فناوری چیست یا چطور می‌شود آن را توسعه داد؟ مثلاً سازمان پژوهش‌های علم و صنعتی درکشان این بود که یک سری افراد دارای طرح‌گزینه‌ها بشوند و طرح‌شان را گسترش بدهیم. مثل جشنواره خوارزمی که طرح‌محور است و از مبتکران و مخترعان حمایت می‌کند. جهاد دانشگاهی هم بیشتر نگاه طرح‌محور و صنعتی به توسعه فناوری داشت. طرح می‌گرفت و سازمانش را برای اجرای طرح در اختیار قرار می‌داد.

مجموعه آموزش عالی نگاهش این بود که ما آموزش می‌دهیم و همراه آن پژوهش و فناوری هم نتیجه کارش پژوهشی است. آن‌ها نگاه خطی داشتند و در همین راستا، وزارت علوم را به علوم تحقیقات و فناوری تبدیل کردند. البته در این کار مسائل سیاسی هم دخیل بود. بعد، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی تبدیل شد به چند پژوهشکده و بخش‌های استانی آن هم شدند پارک‌های علم و فناوری. در این مراکز، به‌جای اینکه طرح مبنای کارشان باشد، روی تجربیات دیگران و توسعه شرکت‌های نوپا و کوچک تمرکز شد و مراکز رشد شکل گرفت.

■ فکر تشکیل معاونت چطور پیدا شد؟

مقام معظم رهبری نگاهی داشتند که وزارت علوم نمی‌تواند همه امور توسعه فناوری را، که کاری میان‌بخشی است، انجام دهد. نظرشان این بود که، برای هم‌افزایی یک سری از نیازها در کشور، نیاز است که دفتری در نهاد ریاست جمهوری تشکیل شود، برای ارتباط بین صنعت و دانشگاه. آقای خاتمی برای این منظور آقای ابتکار را، که مشاور فناوری بود، معرفی کردند که به نتیجه نرسید. معاونت علمی و فناوری در دوره آقای احمدی‌نژاد، با مسئولیت آقای واعظزاده شکل گرفت. همان‌طور که گفته شد در این زمان چند جریان در این زمینه فعالیت می‌کردند. یکی مجموعه دفتر همکاری‌های فناوری ریاست جمهوری، که ستاد ویژه توسعه فناوری نانو در آنجا مستقر بود و پارک فناوری پردیس را زیر نظر خودش شکل داده بود و اداره می‌کرد. مجموعه سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی بود و وزارت علوم که با تأسیس معاونت مخالف بود و بر این عقیده بود که ما به‌عنوان وزارتخانه مسئول علم و فناوری هستیم.

■ چه اقداماتی را شروع کردید؟

ما در آغاز شرکت دانش‌بنیان را مبنا قرار دادیم، نه مثلاً طرح را. با گروه و سهام و مالکیت مشخص. این موضوع مهم بود از این منظر که توانستیم به صورت حرفه‌ای شرکت‌داری در حوزه فناوری را در کشور گسترش بدهیم.

مسئله دوم این بود که ما با نظر مجلس مسئول حمایت از فناوری برتر بودیم. پیش‌فرض این قانون بر این است که ما نمی‌توانیم مباحث حمایتی را برای همه فناوری‌ها اجرا کنیم. لذا یکسری بنگاه‌های خاص را جدا کردیم تا از آن‌ها حمایت بشود، مثل معافیت مالیاتی یا گمرکی یا مثلاً منابع ارزی ارزان قیمت‌تر در اختیارشان قرار داده بشود.

این قانون ما در شرکت‌های دانش‌بنیان است و حمایت از این شرکت‌ها یکی از سیاست‌هایی است که برای توسعه اقتصاد دانش‌بنیان باید انجام داد نه همه کارها. برای رسیدن به اقتصاد دانش‌بنیان ما باید ۲۰ تا ۳۰ برنامه در حوزه‌های مختلف در کشور اجرا کنیم یکی از آن برنامه‌ها برای شرکت‌های دانش‌بنیان است. در واقع قانون، قانون فناوری برتر یا اصطلاحاً های‌تک (High-tech) است. مطابق قانون، شرکت دانش‌بنیان شرکتی هست که در حوزه فناوری برتر کار کند. برای تعریف اینکه TBF چه خصوصیتی داشته باشد کارگروهی تشکیل شد به نام کارگروه شرکت‌های دانش‌بنیان که همه وزارتخانه‌ها در آن عضوند.

اختلاف جدی آن بود که چه کسی محور کار قرار گیرد. در آخر به این نتیجه رسیدیم که باید همه باشند. مثلاً وقتی می‌گفتیم فناوری برتر وزارت دفاع می‌گفت بخش عمده‌ای از کار بر عهده ما است یا وزارت ارتباطات می‌گفت بر عهده من است یا وزارت علوم مدعی کل کار بود. قرار بر این شد همه عضو باشند و ریاست آن از طرف ریاست جمهوری انتخاب شود. البته هنوز هم نمی‌توان گفت همه بخش‌های درگیر فناوری‌های برتر هماهنگ هستند.

در آغاز باید فناوری برتر را تعریف می‌کردیم. یکی از معیارهایی که در دنیا هم مبنای تعریف این دسته از فناوری‌هاست پیچیدگی است. مثلاً در حوزه صنعت نفت کدام کار هست که پیچیدگی‌های فنی بالاتری دارد و یک گروه با تلاش و تحقیق و توسعه‌های خود آن را کسب کرده؟ از نظر ما آن شرکت دانش‌بنیان است و تحت حمایت ما قرار می‌گیرد. صنایع مونتاژی‌های تک در اینجا موضوعیتی ندارند. مثلاً فردی چیزی را سر هم کند ما می‌گوییم شما دانش فنی آن کار را ندارید، مثلاً این تلفن من مدل جی ال ایکس است. این کالا، کالای های‌تک است، چون واقعاً پیچیدگی فنی دارد، ولی کسی که این پیچیدگی فنی را تولید کرده ایرانی نبوده، بلکه شرکت خارجی است لذا مورد تأیید ما نیست. ما معیارها را درآوردیم و کار ارزیابی را به شرکت‌های خصوصی دادیم. الان بررسی‌ها را شرکت‌های ارزیابی، که همه‌شان بخش خصوصی‌اند، انجام می‌دهند چون دقت و خلوص کارشان بالا است و این دقت در بخش‌های دولتی وجود ندارد.

■ تا الان چند شرکت بر این مبنا تعریف کرده‌اید؟

تا حالا در کشور ۳۲۵۰ شرکت را تأیید کرده‌ایم.

■ چه حمایت‌هایی را برای آن‌ها برنامه‌ریزی کرده‌اید؟

مهم‌ترین مشکلی که این شرکت‌های تحت حمایت دارند تأمین مالی است. برای این کار صندوق نوآوری و شکوفایی تحت سیستم جدید شکل گرفت. البته این شرکت‌ها در ابتدای تأسیس مسائل زیادی دارند. مثلاً در مراحل اولیه، فکر می‌کنیم که این شرکت‌ها باید وام بگیرند در صورتی که یک شرکت نوپا کارش طوری است که باید با فروش سهام مسئله مالی خود را حل کند. برای این کار ما سعی کردیم صندوق‌هایی شکل بگیرد و سرمایه‌گذاری کنند. فرهنگ اینکه بتوانیم شریک مالی داشته باشیم در کشور نبود. در صورتی که طبیعت رشد و پیشرفت این است.

البته در مراحل اولیه ما به آن‌ها سخت نمی‌گیریم. وام‌های ارزان قیمت می‌دهیم. صندوق شکوفایی را هم به صورت هیئت امنایی طراحی کردیم که دست آن‌ها باز باشد. راحت‌تر مقررات جدید وضع کند. برای ضمانت‌ها و... ممکن است کارهایی را هنوز این صندوق انجام نداده باشند، ولی کاملاً برای آینده انعطاف‌پذیر طراحی شده‌اند.

توجه کنید تفاوت یک پژوهشگر دانشگاهی که می‌خواهد به‌عنوان یک پیمانکار کاری را شروع کند با یک شرکت خصوصی خیلی زیاد است. شرکت خصوصی باید کاسبی کند سر ماه حقوق کارمندهایش را بدهد و توسعه شرکت را فراهم کند. بنابراین بازار برای این شرکت‌ها مهم است. در نقطه آغاز شرکت مسائل مهمی وجود دارد که باید حتماً بررسی شوند تا سرمایه کشور به هدر نرود. بازار یکی از این مسائل مهم است. ما در این مرحله کمک‌های مشاوره‌ای به این شرکت‌ها را پیش‌بینی کرده‌ایم.

■ برای کمک به این شرکت‌ها، برای حضور در بازار هم

فعالیت‌هایی انجام شده است؟

بازار به بازار داخلی و خارجی تقسیم می‌شود. واحد بین‌الملل معاونت برای حضور این شرکت‌ها در بازار خارجی برنامه‌ریزی و کار می‌کند. بازار داخل کشور شامل بازار دولتی و بازار غیردولتی است و برای هر بخش قدم به قدم بررسی‌هایی انجام شده است. کار خیلی مهمی که انجام داده‌ایم این بود که معاونت علمی و فناوری رئیس‌جمهور را با قانونی که در مرکز وضع کردیم عضو شورای اقتصاد کردیم. شورای اقتصاد جایی است که در آنجا برای طرح‌های بزرگ تصمیم نهایی گرفته می‌شود مثلاً وزیر نفت در شورای اقتصاد مصوبه یک طرح بزرگ را می‌گیرد. در این طرح‌ها ما می‌توانیم شرکت‌های دانش‌بنیان را گسترش دهیم.

کار دیگری که از منظر ساخت داخلی انجام دادیم این بود که شرکت‌های دانش‌بنیان صلاحیت انجام کار پژوهشی داشته باشند

و از امتیازهای آن استفاده کنند. علاوه بر حمایت مالی، ۱۱۰ برنامه حمایتی تدوین کرده‌ایم که در وبگاهی به نام اطلاعات دات‌آی‌آر (ettellate.ir) گذاشته‌ایم. سال ۱۳۸۶ اولین ویرایش این ۱۱۰ برنامه نوشته شد و خدا رو شکر ثباتی بود که ما تا حالا کار را دنبال کردیم و موفقیت بسیاری داشته است.

برای مثال یکی از مشکلات این شرکت‌ها تأمین جا و مکان مناسب است. برای همین با شهرداری صحبت شد که اگر شرکتی در ملک مسکونی تأسیس شد شهرداری برای آن‌ها مشکل ایجاد نکند. برای تسهیل در امر سربازی صاحبان این دسته از شرکت‌ها هم فعالیت‌هایی انجام داده‌ایم.

■ در پایان سؤالی کلی از شما می‌پرسیم، مهم‌ترین دستاورد تلاش معاونت را چه می‌بینید؟

زمانی استاد دانشگاهی که سراغ تأسیس شرکت می‌رفت کار او اشتباه محسوب می‌شد با فرهنگی که امروز رایج شده و دانشجویی که قبلاً به فکر خارج شدن از کشور بود، ولی الان به سراغ تأسیس شرکت می‌رود همین موفقیت محسوب می‌شود. همین‌که این کار را راه انداختیم و این کار حرام را به اصطلاح مجاز کردیم کار بزرگی بوده است.

درآمد حاصله این شرکت‌های ثبت‌شده الان به حدود ۲۵ تا ۳۰ هزار میلیارد تومان رسیده است. طرح‌های ارزیابی اثر سیاست که بررسی می‌کند که اثر بخشی ناشی از کمک‌های ما بوده یا ناشی از عوامل دیگر در حال بررسی در معاونت است. به نظر می‌رسد شرکت‌های دانش‌بنیان آینده روشنی در حوزه صنعت و فناوری دارند و امیدواریم معاونت تأثیر مهمی در توسعه آن‌ها داشته باشد.